

Bulgaristan'daki Osmanlı Yazılı Kültürünü İnceleyen Bulgar Tarihyazımı*

Orlin SABEV**

çev. Ahmet Celil Civan

Yazılı kültür, bir yandan millî bilinçte en derin izleri bırakan, ama öte yandan -işin gari- bi- tarihyazımından pek az ilgi gören medeniyet göstergelerinden biridir belki de. Belirli bir toplumun veya bölgenin yazılı kültür tarihi hakkında etkileyici araştırmalar¹ olsa dahi, siyasi, iktisadi ve toplumsal alanda çalışan tarihçilerin isimleri, entelektüeller arasında bile kültürel konularda değerli kitaplar yazanlardan bariz bir şekilde daha popülerdir. Bununla birlikte, zaman zaman bu ikinci sıradaki isimler, perde arkasından çıkıp sahne önüne gelme şansını yakalar; özellikle de siyasi, iktisadi ve toplumsal konular ideolojik amaçlar için yetersiz kaldığında. Zira belki de sanat ve kültür, millî veya siyasi bir ideoloji için diğer konulara nispetle daha verimli bir zemin sağlar. Bu bakımdan Bulgar tarihyazımını düşünürken, bu tarihyazımının milliyetçilikten ve 1947-1989 yılları arasındaki dönemde de komünist ideolojiden az çok etkilendiğini unutmamak gerekir.² Yine de hem milliyetçi ideoloji hem de yarım yüzyıl süren komünist ideoloji döneminde akademik araştırma ve yöntembilimin yüksek seviyede olması, Orta Balkanlar'daki Osmanlı hakimiyetini, -özellikle de Müslüman yazılı kültürünü- ele alan Bulgar tarihyazımını inceleyebileceğimiz çerçeveyi belirlemiştir. Bununla birlikte eğilimlere bakıldığında, kabaca üç büyük dönemin belirlenebileceğini de akılda tutmak gerekir: 1877-1878 yıllarındaki Osmanlı-Rus savaşından komünist rejimin başlangıcı olan 1940'ların sonuna kadarki dönem; 1989'un sonuna kadar süren komünist veya (bizim açımızdan) eski rejim dönemi; ve eski rejimin yıkılmasından sonra, ideolojik zincirlerin kırılmış görüldüğü zaman dilimi. Bu ayrıma rağmen eski rejimde 1985-

* Orlin Sabev, "*Bulgarian Historiography on Ottoman Written Culture in Bulgaria*", Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 2010, c.8, sy.15, s. 245-262.

** Prof., Balkan Araştırmaları Enstitüsü, Sofya.

1 Örnekle olarak şu esere bakılabilir: István György Tóth, *Literacy and Written Culture in Early Modern Central Europe*, Budapest: CEU Press, 2000, 200 s.

2 Bkz. Strashimir Dimitrov, "Ottoman Studies in Bulgaria after the Second World War", *Études balkaniques*, 2000, sy. 1, s. 29-58; Maria Todorova, "*Bulgarian Historical Writing on the Ottoman Empire*", *New Perspectives on Turkey*, c. 12, 1995, s. 97-118; Evgeni Raduşev, "Bulgaristan'da Tarih Araştırmaları ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihi (Yeni Bir Yaklaşım Doğru)", *Balkanlar'da Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri (17-19 Mayıs 2000, Şumnu-Bulgaristan)*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 2001, c. 2, s. 589-594.

1989 arasındaki yıllar, milliyetçi ve komünist ideolojilerden oluşan karışımın zirve yaptığı bir dönemi oluşturur. Bu yüzden de Bulgar topraklarındaki Osmanlı hakimiyetini ele alan Bulgar tarihyazımının gelişimi, geçmişin patikaları içinde dolambaçlı bir yolu andırır. Aynı şey, Bulgaristan’da, bilhassa Osmanlı dönemindeki Müslüman yazılı kültürünü ele alan çalışmalar için de kısmen geçerlidir.

Bu konuları ele alan Bulgar tarih araştırmaları, çoğunlukla yazılı kültürün muhtelif cihetlerine yönelik ampirik bir çalışmayla sınırlıdır. Müslüman kültür tarihi hakkında, sadece bir tane olmasına rağmen yeterince tatmin edici ve geniş kapsamlı bir araştırma, meseleyi yöntembilimsel terimlerle tartışmaya teşebbüs etmesiyle dikkat çeker. Söz konusu çalışma, Rossitsa Gradeva ve Svetlana Ivanova’nın birlikte derledikleri ve *Bulgar Topraklarındaki Müslüman Avam ve Havas Kültürünün Tarihi ve Günümüzdeki Durumu Üzerine Çalışma* başlıklı projenin değerli sonuçlarını da içeren *Bulgar Topraklarında Müslüman Kültürü* isimli kitaba yazdıkları giriş makalesidir. Usul açısından bazı önemli noktalar ilgiyi hak ediyor ve biz de kolay anlaşılması için bu noktaları özetlemeye çalışacağız. Yazarlar, öncelikle beş asırlık Osmanlı hakimiyetine rağmen, Bulgar topraklarındaki İslam’ın din ve kültür tarihi üzerine düzenli ve ciddi bir akademik ilginin var olmadığına işaret ediyorlar. Bunun da Osmanlı İmparatorluğu ve İslam hakkında yakın zamana dek hüküm süren olumsuz şablonlardan kaynaklandığını söylüyorlar. Bundan dolayı, Bulgaristan’daki İslam kültürü üzerine çalışma yapmaya ihtiyaç olduğunu belirtiyorlar. Ancak yazarlara göre, Balkan muhitindeki İslam kültürü üzerine düşünürken, Balkanlar’daki İslam’ın yerel Hıristiyan kültürün az çok etkisinde kaldığını unutmamak gerekir. Bu etki, bilim adamlarına İslam’ın bölgesel bir modeli hakkında konuşmak için zemin sağlar; bu model *Balkan İslamı* ve özgün bir *Balkan Müslüman kültürü* ismini taşır. Bu ifade İslam’da birlik kadar çeşitliliğin de varlığını ima eder. Ayrıca *Balkanlar’da Müslüman kültürü* ile *Osmanlı Müslüman kültürü* arasında bir ayırım yapmak gerekir. Birincisi ikincisinin eyalet düzeyindeki bir kopyasıdır. Balkanlar’a, bilhassa da Bulgaristan’a özgü Müslüman kültürün tarihi ile günümüzdeki durumu üzerine çalışmak, bu kültürün yazılı, sözlü ve törensel boyutlarını açıklamak için disiplinlerarası bir çabayı gerektirir. Üstelik *Balkan İslamı* denilen olgu kadar sonradan ortaya çıkan alt-varyantlarıyla da ilgilenmek şarttır.³

Söz konusu sahada geçmişte yapılmış ve gelecekte yapılacak bilimsel araştırmaları düşünürsek, bu yöntembilimsel değinilerin son derece değerli olduğunu anlarız. Zira bu notlar, Bulgar toprakları üzerindeki Müslüman kültürün tarihini ele alan Bulgar tarihyazımını alanında, bugüne dek yapılan gerçek katkıları tayin etmek için gereken yöntembilimsel çerçeveyi çizer. Buradaki incelememizde, *yüksek İslam kültürü* denilen, bilhassa Müslüman yazılı kültürü ile Müslüman eğitimi tartışmakla sınırlı kalacağız. Günümüz Bulgaristan’ında hemen her olgu gibi tarih literatüründeki gelişmeleri de “1990’lardan önce ve sonra” diye iki ana döneme ayırabiliriz.

Osmanlı’ya ve İslam kültürüne yönelik olumsuz şablonlar, daha çok 1990 öncesinde hakim olmuştur. Bu dönemde Bulgar topraklarındaki Müslüman kültürün tarihine

3 Rossitsa Gradeva ve Svetlana Ivanova, “Vavedenie. Izlsedvane na istoriata i savremennoto sastoyanie na miuslulmanskata kultura po balgarskite zemi – naroden i visok plast [Giriş. Bulgar Topraklarındaki Müslüman Avam ve Havas Kültürünün Tarihi ve Günümüzdeki Durumu Üzerine Çalışma]”, *Miuslulmanskata kultura po balgarskite zemi. Izsledvania*, Rossitsa Gradeva ve Svetlana Ivanova (ed.), Sofya: IMIR, 1998, s. 9-55.

kesinlikle akademik bir ilgiyle bağlı tek bir isim vardı. Mihaila Stajnova⁴ Osmanlı istilacılarını önlerine çıkan her şeyi yok eden barbarlar olarak nitelendirmek bakımından oldukça müstesnaydı. Hakim düşünce ne derse desin, Mihaila Stajnova Osmanlı fatihlerini epeyce olumlu bir şekilde sunuyordu. Stajnova fatihlerin arasında, ilim ve irfanla ilgili çeşitli kitapları okumakla kalmayıp istinsah eden, *hatta* bu konularda kitap yazan iyi eğitilmiş, zeki ve akıllı kişiler olduğunu iddia ediyordu. Yazar, kişisel tutumunu bazı makalelerinde de göstermişti. Bunlardan birinde açık açık Bulgar topraklarındaki Osmanlı aydın tabakasından söz etmişti.⁵ Stajnova'nın bu alandaki asıl çalışması *15.-19. Yüzyıllarda Bulgar Topraklarındaki Osmanlı Kütüphaneleri* adını taşır.⁶ Osmanlı döneminde Bulgaristan'daki Osmanlı ve Müslüman yazılı kültürünü anlatan bu ilk eser, ilk denemelerin sahip olduğu kusurları taşısa da, oldukça takdire şayandır. Machiel Kiel'in Mihaila Stajnova'nın kitabıyla ilgili şaşkınlığını hayli duygusal bir yolla ifade etmesi boşuna değildir:

... eski rejimde eşsiz bir kitap yayınlandı. Merhume Mihaila Stajnova'nın *Osmanskite biblioteki v Balgarskite zemi, XV-XIX vek* (Sofya 1982) isimli kitabından söz ediyorum. Böyle bir çalışmanın bırakın Batılı okurları, Türk okurlara neden ulaşmadığını anlamıyorum. Bir medeniyetin gücünü görmek isteyen başkent yerine uzaktaki sınır eyaletlerine bakmayı yeğlemelidir.⁷

Mihaila Stajnova'nın kitabı, altbaşlığının da açıkça gösterdiği gibi aslında birkaç araştırmayı kapsar. İlk makale, İslam dünyasında, özellikle de Osmanlı İmparatorluğu'ndaki kütüphane tarihine bir girizgâh niteliği taşır. Bu makaleyi, Bulgar eyaletlerindeki en meşhur Osmanlı kütüphanelerini irdeleyen daha detaylı ve kapsamlı dört makale takip eder. Söz konusu kütüphaneler Samokov'daki Mehmed Hüsrev Paşa Kütüphanesi, Vidin'deki Pasbanzade (Pazvantoğlu) Osman Paşa Kütüphanesi ve Sofya ile Köstendil'deki halk kütüphaneleridir. Bu dört makale, Tırnova, Eski Zağra (Stara Zagora), Plevne, Filibe (Plovdiv), Zıştova (Svishtov), Varna ve Provadia'daki Osmanlı kütüphanelerini inceleyen diğer makalelere göre daha uzundur zira bu makaleler kütüp-

4 M. Stajnova için bkz. Edward Triarsky, "Mihaila Petkova Stajnova (1940-1987)", Mihaila Stajnova, *Osmanski izkustva na Balkanite XV-XVIII vek (15.-18. Yüzyıllarda Balkanlar'daki Osmanlı Sanatı)*, Sofya: St. Clement Ohridski University Press, 1995, s. 7-11; Petar Petrov, "İme s prinos v osmanistikata [Osmanlı Araştırmalarına Katkı Yapmış Bir Kişi]", *Demokrateski pregled*, 1998, sy. 35, s. 382.

5 Mihaila Stajnova, "Osmanska intelligentsia i upravniitsi v balgarskite zemi v kraia na XVIII i nachaloto na XIX vek (Postanovka na vaprosa) [18. Yüzyıl Sonu ile 19. Yüzyıl Başında Bulgar Topraklarındaki Osmanlı Aydın Tabakası ve Yöneticileri (Sorunun Ortaya Konması)]", *Studia balcanica*, c. 14, 1979, s. 233-249. Ljuben Berov, XVIII.-XIX. **yüzyıllarda Balkanlar'daki entelijensiyayı ele aldığı iki makalede de Müslüman, Osmanlı aydın sınıfını ihmal etmiştir.** Bkz. Ljuben Berov, "The Material Situation of the Pedagogical Intelligentsia in the Balkan Lands during 18th-19th Centuries up to 1912", *Bulgarian Historical Review*, 1983, sy. 3; Ljuben Berov, "The Material Status of the Free-Lanced Professions in South-Eastern Europe (18th-19th Centuries)", *Études balkaniques*, 1984, sy. 1, s. 3-27.

6 Mihaila Stajnova, *Osmanskite biblioteki v balgarskite zemi XV-XIX vek (15.-19. Yüzyıllarda Bulgar Topraklarındaki Osmanlı Kütüphaneleri)*, Sofya: NBKM, 1982.

7 Machiel Kiel, "Looking Backward – Looking Forward: Seventy-Five Years of Study of the History and Culture of Islam in South-Eastern Europe", *Proceedings of the International Symposium on Islamic Civilization in the Balkans, Sofia, April 21-23, 2000*, Rama M. Z. Keilani ve S. Todorova (ed.), İstanbul: IRCICA, 2002, s. 3-12 (s. 10).

hane koleksiyonlarında sağlam kalmayı başarmış elyazmaları ile eski basım kitapları ayrıntılı şekilde tanıtır. Aslına bakılırsa, geçmişte Vidin, Samokov, Sofya ve Köstendil'deki vakıf kütüphanelerine ait olan bu kitaplar, Sofya'daki Metodi Kril Üniversitesi Ulusal Kütüphanesi'nin Şark Bölümü'ndeki mevcut elyazma ve eski basım kitap koleksiyonunun temelini oluşturur. Kütüphanede toplam olarak 3800 civarında eser olduğu söylenir. Mihaila Stajnova'nın kitabı, Doğu dillerinde yazılmış kitapları isimleri, yazarları ve müstensihlerinin yanısıra tasnif numaraları ile de aramak isteyen yerli, yabancı bilim adamları için hâlâ bir referans kitabı işlevi görür. Bunun sebebi Şark Bölümü'nün eldeki Doğu dillerinde yazılmış kitaplarla ilgili kullanışlı bir genel katalogdan halen mahrum olmasıdır. Aslında katalog taslağı denilebilecek bir şey vardır ama bu taslakta maalesef birçok tasnif numarası tamamen kayıp olduğu için ihtiyaç duyulan kitabı istemek imkânsızdır. Diğer yandan Doğu dillerinde yazılmış herbir elyazması ve kitap için ayrı ayrı dosyalardan ibaret başka bir katalog taslağı daha vardır. Bu taslağa rağmen araştırmacılar belgelere kurumsal bir prosedür yerine Şark Bölümü'nün personeliyle kurdukları şahsi irtibatla ulaşır. Bu durumda belgelere ulaşmak için gerekli izin, zaman zaman çifte standardın görülebildiği tamamen şahsi iltimas ve yakınlıkla elde edilir. Şark Bölümü'nün personeli, mevcut Doğu dillerinde yazılmış elyazmalarla kitaplar için genel bir katalog hazırlamak yerine, bunlarla ilgili değişik kataloglar düzenlemek amacıyla farklı ve mantık dışı ilkeler uygular. Jamshid Sayyar'ın hazırlayıp yayınladığı Farsça kitaplar kataloğundan⁸ bu yana sözkonusu ilk ilkenin dil-bilimsel bir ilke olduğu görülür. Bu eserden sonra, Arapça kitapları içeren üç ciltlik bir katalog hazırlanmıştır. İlk ciltte Arap grameriyle ilgili bilimsel eserlerin nüshaları,⁹ ikincisinde Kur'an nüshaları,¹⁰ üçüncüsünde de Hadis külliyyatının yanı sıra Hadis ilmiyle ilgili eserlerin nüshaları yer alır.¹¹ Arapça kitapları içeren kataloğun ciltleri geleneksel İslami eğitim dallarına göre ayrılrsa da İslam hukuku, belagat, mantık, astronomi, matematik vs. ile ilgili müstakbel ciltler ne yazık ki yakın gelecekte yayınlanmayacak gibi görünüyor. Osmanlı Türkçesiyle yazılmış ve basılmış kitapları ihtiva eden muhtemel ciltten söz etmiyorum bile. Şark Bölümü'nün personeli (özellikle de Stoyanka Kenderova) bu ciltleri hazırlamak yerine 1744'de kurulan Şumnu'daki Şerif Halil Paşa kütüphanesine ait elyazmalarıyla eski basım kitapları içeren bir katalog hazırlıyor. Katalog Arapça, Farsça ve Osmanlı Türkçesiyle yazılmış, İslam düşüncesini ilgilendiren konuları ele alan bütün kitapları ihtiva edecek. Bu yeni katalog sayesinde Şark Bölümü'nde muhafaza edilen kitapların kataloglanmasında yeni bir çığır açılmış olacak. Buna göre kitaplar dil veya başlığa göre değil, ait oldukları Osmanlı kütüphanesine göre kataloglanacak. Buna göre kataloglama ilkelerini bu kadar karmaşık hale getirmek sadece araştırmacının kafasını karıştırır ve ona zorluk çıkarır. Bu sebeple Mihaila

8 Jamshid Sayyar, *Opis na persijskite rakopisi v Narodnata biblioteka "Kiril i Metodiy" (Metodi Kril Üniversitesi Ulusal Kütüphanesi'ndeki Farsça Elyazmaları Envanteri)*, Sofya: NBKM, 1973.

9 Adnan Daruish, *Opis na arabskite rakopisi v Narodnata biblioteka "Kiril i Metodiy", Sofia. T. 2 (Filologicheski nauki) (Metodi Kril Üniversitesi Ulusal Kütüphanesi'ndeki Arapça Elyazmaları Envanteri, Sofya, c. 2 (Filolojik Bilimler)*, Şam, 1974.

10 Ganka Petkova-Bojanova, *Opis na arabskite rakopisi (NBKM). T. 1. Koran (Arapça Elyazmalar Envanteri) (Metodi Kril Üniversitesi Ulusal Kütüphanesi). c. 1. Kur'an*, Sofya: NBKM, 1977.

11 Stoyanka Kenderova, *Catalogue of Arabic Manuscripts in SS Cyril and Methodius National Library, Sofia, Bulgaria. Hadith Sciences*, M. I. Waly (ed.). Londra, 1995.

Stajnova'nın eseri bir referans kitabı ve katalog rehberi olarak hâlâ işe yarar görünüyor. Ayrıca Stajnova, eldeki elyazmalarıyla kitapları dillerine ve konularına göre ayırarak kitapları belirgin kılan iki unsuru ortaya koymakla kalmamış, Bulgaristan'daki Osmanlı kütüphane tarihini de yeniden yazmaya girişmiştir.¹² Yazar, kütüphaneleri kuranların -özellikle de Vidinli Pasbanzade Osman Paşa ile Samokovlu Mehmed Hüsrev Paşa'nın- toplumsal, meslekî ve entelektüel portrelerini çıkarmaya da çalışmıştır. Stajnova'nın sözkonusu iki şahsiyet ve bunların kütüphaneleri ile ilgili araştırmaları farklı dillerde de yayınlanmıştır.¹³ Yazar bir diğer makalesinde de Tırnova'daki Osmanlı kütüphanelerini ayrıntılı olarak incelemiştir.¹⁴ Belirtmek gerekir ki Doğu dillerinde yazılmış kitapların Müslümanların günlük hayatındaki yeri ve rolünü, eldeki tereke kayıtlarına dayanarak araştıran ilk Osmanlı araştırmacısı Mihaila Stajnova'dır. Yazar, 18. ve 19. yüzyıllarda Vidin sicillerindeki tereke kayıtlarını araştırarak Vidin'de yaşayan Müslümanların kitap sahipliği üzerine benzer araştırmaları da yönetmiştir. Dahası, Vidinli Müslümanlarla ilgili gözlemlerini, Batı'daki -özellikle de Fransa'daki- kitap tarihi üzerine mevcut araştırmalarla mukayese etmiştir. Benzer araştırmaların ancak son onbeş yirmi yılda ortaya çıktığını unutmamak lazım. Elbette bunlar Stajnova'nın araştırmalarına göre daha ayrıntılı ve geniş kapsamlıdır. Yine de Mihaila Stajnova, 1970'lerin sonunda başlattığı çalışmalarıyla -sadece Bulgaristan'da değil, tüm dünyada- Osmanlı araştırmaları için yolu açan ilk isim olmuştur. Stajnova'nın öncü çabaları ancak yirmi yıl sonra devam ettirilmiştir. Dahası eserleri İngilizcede mevcut olmasına rağmen Doğu dillerindeki kitaplarla ilgili yeni araştırmalar, Stajnova'nın öncü girişimini görmezden gelir. Son araştırmaları tetikleyen güç, Batı'da yeni bir çalışma sahası olan kitap tarihine çok şey borçluyken, Stajnova'nın çalışmalarına neredeyse hiç minnet duymaz. Ancak burada üzülmeye gereken Stajnova değil, kültürel tarih alanında çalışan Osmanlı araştırmacısıdır. Velhasıl, Stajnova Osmanlı üzerine çalışan tarihyazımı sahasında sadece Bulgaristan'da değil, tüm dünyada bir istisnadır.

Rahmetli Mihaila Stajnova'yı takip eden Bulgar bilim adamları, yazarın Osmanlı kütüphane tarihi alanındaki çalışmalarına değerli katkılarda bulunmuştur. 1990'lardan bu yana, Bulgar topraklarında kurulmuş Osmanlı kütüphaneleri üzerine ampirik ayrıntılar sunan birçok araştırma yapılmıştır. Bunların en geniş hacimlisi Stoyanka Kenderova'nın yazdığı ve yakın tarihte Bulgarca¹⁵ ile Fransızca¹⁶ yayınlanan,

12 Mihaila Stajnova, "Za osmanskite biblioteki i knigorazprostranenie [Osmanlı Kütüphaneleri ve Kitabın Yaygınlaşması Üzerine]", *Studia balcanica*, c. 19, 1983, s. 62-74.

13 Mihaila Stajnova, "Ottoman Libraries in Vidin", *Études balkaniques*, 1979, sy. 2, s. 54-69; Mihaila Stajnova, "Quelques notes sur la bibliothèque ottomane de Mehmed Hüsrev Paşa à Samokov", *Rocznik Orientalistyczny*, v. XLIV, sy. 1, 1985, s. 59-63.

14 Mihaila Stajnova, "Niakoi svedenia i predania za biblioteki v Tarnovo po vreme na osmanskoto vladichestvo [Osmanlı Hakimiyeti Döneminde Tırnova'daki Kütüphaneler Üzerine Birtakım Hikâye ve Efsaneler]", *Izslედვანია v chest na professor doctor Hristo Gandev*, Sofya, 1983, s. 173-178.

15 Stoyanka Kenderova, *Knigi, biblioteki i chitatelski interesi sred samokovskite miusulmani (XVIII-XIX vek) (Samokovlu Müslümanların Dünyasında Kitaplar, Kütüphaneler ve Okur İlgileri (18.-19. Yüzyıllar))*, Sofya: NBKM, 2002.

16 [Stoyanka Kenderova], "Bibliothèques et livres musulmans dans les territoires balkaniques de l'Empire otoman. Le cas de Samakov (XVIIIe – première moitié du XIXe siècle)", *Thèse préparée en vue de doctorat en "Histoire et civilisations de l'Europe" présentée par Stoyanka Kenderova, dirigée par Paul Dumont*, Strazburg: Universite Marc Bloch, 2000 [2002].

Samokov'daki Osmanlı kütüphane tarihiyle ilgili monografidir. Monografi, Samokov'daki iki Osmanlı kütüphanesine ait olup bugün Sofya'daki Ulusal Kütüphane'nin Şark Bölümü'nde bulunan ilginç katalogları referans almıştır. Bu kataloglar üç halk kütüphanesinin kitap koleksiyonu hakkında fikir verir. Bunlar eş-Şeyh el-Hac Ahmed el-Keşfi es-Samokovî'nin kütüphanesi, el-Hac Süleyman Efendi'nin kütüphanesi ve bir halk kütüphanesidir. Bu üç kütüphane sonradan el-Hac Süleyman Efendi'nin büyük büyük torunu Mehmed Hüsrev Paşa'ya ait kütüphanede bir araya getirilmiştir. Bu kataloglar benzerlerinden farklıdır zira bunlarda kitapların isimleriyle birlikte bunları ödünç alan okurların isimleri de kaydedilmiştir. Böyle bir kaynak, koleksiyondaki kitapların konularıyla niceliksel bilgilerini sağlamak dışında, kütüphane ile okurlar arasındaki ilişkiyi incelemek, okurların toplumsal konumları ve meslekî kimliklerini tahlil etmek için yazara eşsiz bir fırsat sağlamıştır. Söz konusu monografinin bazı bölümleri Bulgaristan'da ve yurtdışında bağımsız makaleler halinde yayınlanmıştır.¹⁷ Kenderova, Şark Bölümü'nde bulunan bir diğer ilginç katalogdan bilgi devşirerek Vidin'deki meşhur Osman Pasbanzade Kütüphanesi'ne kitap bağışlayan kişiler hakkında da hususi makaleler kaleme almıştır. Bu ilginç katalogda, kitap isimleriyle birlikte kütüphaneye kitap bağışlayan kişilerin isimleri de yer alır.¹⁸ Diğer yandan Kenderova, Sofya'da bulunan, Hadisleri, Balkanlar'ın ve Bulgar coğrafyasının tarihini ele alan Arapça, Farsça kitaplar hakkında da çeşitli araştırmalar kaleme almıştır.¹⁹

17 Stoyanka Kenderova, "Les lecteurs de Samokov au XIXe siècle", *Revue des mondes musulmans et de la Méditerranée*, sy. 87-88, 1999, s. 61-75; Stoyanka Kenderova, "Traditions et innovations dans le catalogue des livres des bibliothèques de waqf en Bulgarie", *Studia in Honorem Professoris Verae Mutafçieva*, Sofya: Amicitia, 2001, s. 147-174; Stoyanka Kenderova, "De la bibliothèque privée à la bibliothèque publique – les inscriptions de la donation du livre à titre de waqf", *Studies in Arabic and Islam. Proceedings of the 19th Congress, Union Européenne des Arabisants et Islamisants, Halle 1998*, S. Leder, H. Kilpatrick, B. Martel-Thoumian, H. Schönig (ed.), Leuven-Paris-Sterling, VA: Uitgeverij Peeters, 2002, s. 71-80.

18 Stoyanka Kenderova, "A propos des donateurs de livres à la Bibliothèque d'Osman Pazvantoglu à Vidin", *Sociétés et cultures musulmanes d'hier et d'aujourd'hui. Les Chantiers de la recherche. Strasbourg, 30 juin – 3 juillet 1994. Actes de la IXe réunion des chercheurs sur la monde arabe et musulman*, Meropi Anastasiadou (ed.), Paris: Université des Sciences Humaines de Strasbourg & Centre National de la Recherche Scientifique, 1996, s. 182-185.

19 Stoyanka Kenderova, "Balgarskite selishta v istoricheskoto sachinenie na al-Karamani "Izvestia za darjavite i predania za drevnita" spored prepisite, pazeni v Narodnata biblioteka "Kiril i Metodiy" v Sofia [Sofya Metodi Kiril Ulusal Kütüphanesi'ndeki Nüshalara göre el-Karamani'nin *Devletler Hakkında Havadisler ve Eski İnsanlar Üzerine Efsaneler* adlı Tarihî Eserindeki Eski Bulgar Yerleşimleri]", *Izvestia na NBKM*, c. XVI (XXII), 1981, s. 761-769; Stoyanka Kenderova, "Tsenen iztochen rakopis za zdravosloven jivot [Sağlıklı Bir Yaşam Hakkında Kıymetli Bir Doğu Elyazması]", *Bibliotekar*, 1991, sy. 1, s. 34-38; Stoyanka Kenderova, "Iztochni rakopisi, sahranavani v Narodnata biblioteka "Sv. sv. Kiril i Metodiy", kato izvor za istoriata na Balkanite [Balkanlar'ın Tarihine Kaynak Olarak Kiril Metodi Ulusal Kütüphanesi'nde Bulunan Doğu Dillerindeki Elyazmaları]", *Izvestia na NBKM*, c. XXII (XXVIII), 1996, s. 230-237; Stoyanka Kenderova, "Hadisnata literatura v Balgaria prez XVII-XIX vek (17.-19. Yüzyıllarda Bulgaristan'da Hadis Literatürü)", *Miusulmanskata kultura po balgarskite zemi. Izsledvania*, Rossitsa Gradeva ve Svetlana Ivanova (ed.), Sofya: IMIR, 1998, s. 353-379; Stoyanka Kenderova, "Persiyskata rakopisna kniga v obshtestvenite biblioteki i chastnite sbirki v Balgaria prez XVIII-XIX v. [18.-19. Yüzyıllarda Bulgaristan'daki Halk Kütüphaneleri ile Özel Koleksiyonlarda Bulunan Farsça Elyazmaları]", *Islıam i kultura. Izsledvania*, Galina Lozanova ve Lyubomir Mikov, Sofya: IMIR, 1999, s. 127-150; Stoyanka Kenderova, "Za interesa kam knigata u edno tursko semeıstvo [Bir Türk Ailesinin Kitap Merakı Üzerine]", *Studia balcanica*, c. 23, 2001, s. 311-324; Stoyanka Kenderova, "Ahmed el-Keshfi efendi ot Samokov – edin mesten tvorets i darilet ot kraya na XVII – parvata polovina na XVIII

Kenderova'nın diğer yayınları arasında şunlar da vardır: 18. yüzyıl Vidin terekelerinde belirtilen kitapların değeri hakkında bir makale;²⁰ Vidin'deki Pazvantoğlu (Pasbanzade) kütüphanesine bağışta bulunan kişilerin toplumsal ve meslekî portreleri hakkında bir makale;²¹ Sofya'da muhafaza edilen yeni keşfedilmiş arşiv kaynaklarına dayanarak yazılmış, Bulgaristan'daki Osmanlı vakıf kütüphaneleri ile ilgili hacimli bir makale.²²

Son araştırma, başka bir Bulgar bilim adamı, Orlin Sabev'in, Bulgaristan'daki Osmanlı kütüphanelerini Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yeni bulunan arşiv belgelerine dayanarak irdeleyen makalesiyle bağlantılı olarak ele alınabilir.²³ Aynı yazar Sofya,²⁴ Tırnova²⁵ ve Şumnu'daki²⁶ Osmanlı kütüphaneleriyle ilgili araştırmalar da yayınlamıştır. Bazı yeni arşiv bilgileri de Orlin Sabev'in çeşitli yayınlarında mevcuttur.²⁷ Aynı

vek [Samokovlu Ahmed el-Keşfi Efendi –Yerel Bir Yazar ve Bağışçı– 17. Yüzyılın Sonu-18. Yüzyılın İlk Yarısı]], *Istoria na miusiulmanskata kultura po balgarskite zemi. Izsledvania*, Rossitsa Gradeva (ed.), Sofya: IMIR, 2001, s. 72-99; Stoyanka Kenderova, "Bulgaria", *World Survey of Islamic Manuscripts*, c. 1, Geoffrey Roper (ed.), Londra: al-Furqan Islamic Heritage Foundation, 1992, s. 121-142; Stoyanka Kenderova, "La littérature arabe représentée dans les bibliothèques de waqf en Bulgarie au XIXe siècle", *Across the Mediterranean Frontiers. Trade, Politics and Religion, 650-1450. Selected Proceedings of the International Medieval Congress. University of Leeds, 10-13 July 1995, 8-11 July 1996*, D. A. Agius & I. R. Netton (ed.), Turnhout: Brepols, 1997, s. 395-409.

20 Stoyanka Kenderova, "Za tsenata na arabopismenata kniga vav Vidin prez XVIII v. [18. Yüzyılda Vidin'deki Arap Harfli Eserlerin Değeri Üzerine]", *Patiat kam knigite i informatsiata. Iubileen sbornik, posveten na 65-godishninata na Tatiana Ianakieva*, Sofya, 2009, s. 70-93.

21 Stoyanka Kenderova, "Daritelite na knigi za bibliotekata na familia Pazvantoglu vav Vidin [Vidin'deki Pazvantoğlu Aile Kütüphanesine Kitap Bağışlayanlar]", *Biblioteka*, sy. 1, 2008, s. 17-30.

22 Stoyanka Kenderova, "Golemite obshtestveni (vakafski) biblioteki po balgarskite zemi v svetlinata na novoizdiren izvori [Yeni Kaynakların Işığında Bulgar Topraklarındaki Büyük Halk (Vakıf) Kütüphaneleri]", *Istoriata na knigata – nachin na jivot. Sbornik v chest na prof. d.f.n Ani Gergova, Krassimira Daskalova* (ed.), Sofya: LIK, 2002, s. 115-151.

23 Orlin Sabev, "Novi arhivni dannı za osmanski biblioteki v balgarskite zemi [Bulgar Topraklarındaki Osmanlı Kütüphaneleri Hakkında Yeni Arşiv Bilgileri]", *Proceedings of the International Symposium on Islamic Civilisation in the Balkans, Sofia, April 21-23, 2000*, Rama M. Z. Keilani ve S. Todorova (ed.), İstanbul: IRCICA, 2002, s. 223-239.

24 Orlin Sabev, "Osmanski obshtestveni biblioteki v Sofia (Novi arhivni svedenia ot XVIII–XIX vek) [Sofya'daki Osmanlı Halk Kütüphaneleri (18.-19. Yüzyıllardan Kalma Yeni Arşiv Bilgileri)]", *Istoričesko badeshte*, 2002, sy. 1-2, s. 191-207.

25 Orlin Sabev, "Stari balgarski rakopisi i osmanski biblioteki v Tarnovo [Tırnova'daki Eski Bulgarca Elyazmaları ve Osmanlı Kütüphaneleri]", *Traditsii i priemstvenost v Balgaria i na Balkanite prez srednite vekove. Izsledvania i materialı ot mejdunarodnata nauchna konferentsia v chest na 60-godishninata na prof. din Jordan Andreev, 14-15 mai 1999 g. V. Tarnovo, Veliko Tarnovo: SS Cyril and Methodius University Press*, 2003, s. 622-639.

26 Orlin Sabev, "Bir Hayrat ve Nostalji Eseri: Şumnu'daki Tombul Cami Külliyesi ve Banisi Şerif Halil Paşa'nın Vakfettiği Kitap Kataloğu", *Enjeux politiques, économiques et militaires en mer Noire (XIVe-XXIe siècles), études à la mémoire de Mihail Guboglu*, Faruk Bilici, Ionel Căndea, ve Anca Popescu (ed.), Braila: Musée de Braïla-Éditions Istros, 2007, s. 557-583; Orlin Sabev, "Miusiulmanskoto bogoslovsko uchilishte (medrese) i bibliotekata pri Tombul Djamia v Shumen: uchebna programa i literatura (1744 g..) [Şumnu'daki Müslüman İlahiyat Okulu (Medrese) ile Tombul Cami Kütüphanesi: Müfredat ve Edebiyat (1744)]", *Istoriata i knigite kato priatestlvo. Sbornik v pamet na Mitko Lachev, Nadia Danova, Svetlana Ivanova, ve Hristo Temelski* (ed.), Sofya: Gutenberg, 2007, s. 249-272.

27 Orlin Sabev, "Ottoman Medreses in Rusçuk-Rousse", *Mélanges Prof. Machiel Kiel, Abdeljelil Temimi* (ed.), Zaghouan: Temimi Foundation, 1999, s. 507-528; Orlin Sabev, "Osmanskite medreseta v Ruse [Rusçuk'taki Osmanlı Medreseleri]", *Izvestia na Istoricheski muzey - Ruse*, sy. 6, 2000, s. 25-39; Orlin

yazar Osmanlı döneminde, Sofya ve Rusçuk'taki Müslümanların gündelik hayatında Doğu dillerinde yazılmış kitapların yerini ve oynadığı rolü açıklamak için çaba sarfetmiştir.²⁸

İki Bulgar bilim adamı daha Bulgar topraklarındaki Osmanlı kütüphane tarihi ile ilgili çalışmalara katkıda bulunmuştur. Zorka Ivanova ve Anka Stoilova, Rodos köyleri olan Çangırdere ve Yunusdere'deki kütüphaneler ile Köstendil ve Vidin'deki Osmanlı halk kütüphanelerine ait koleksiyonları ortaya çıkarmıştır.²⁹ Diğer yandan Maria Mihailova-Mrāvkarova Sofya'daki Ulusal Kütüphane'de bulunan 1827 tarihli ilginç bir elyazması Türkçe-Bulgarca Sözlük hakkında bilgi vermiştir.³⁰

Bulgaristan'da bulunan Osmanlı kütüphanelerinin tarihini inceleyen bu araştırmalar şüphesiz çok faydalıdır, ama çoğu (özellikle de Stoyanka Kenderova'nın çalışmaları) bu coğrafyada yer alan İslam merkezlerinde neden bu kadar çok kaynak kitabın bulunduğunu açıklamak konusunda önemli bir yöntembilimsel kusura sahiptir. Stoyanka Kenderova'ya göre sebep, Müslümanların okumaya düşkün olmaları ve İslam hakkında daha fazla şey öğrenmeye duydukları ihtiyaçtır. Doğrusu bu kütüphaneleri kurmanın asıl sebebi *medrese* denilen Müslüman ilahiyat okullarının ihtiyaçlarını gidermekti. Kenderova, Samokov'daki kütüphanelerle ilgili monografisinde en faal okurların *müderrisler* olduğunu ortaya koymasına rağmen koleksiyonlara ait kitapların tematik özellikleriyle Osmanlı medrese sisteminin müfredatı arasında açık bir ilinti kurmaz. Yine de Kenderova'nın analizi, müderrislerin müfredatın nüvesini oluşturan İslam hukuku ile Arapça gramer kitaplarını aldıklarını ortaya koyuyor. Son değerlerimiz Kenderova'nın monografisini bütünüyle eleştirmeyi amaçlamıyor, fakat Osmanlı kütüphaneleri ile ilgili Bulgarca araştırmaların çoğunda, konuyu tek başına ele alma ve başta

Sabev, *Osmanski uchilišta v balgarskite zemi XV-XVIII vek (15.-18. Yüzyıllarda Bulgar Topraklarındaki Osmanlı Okulları)*, Sofya: Liubomadrie-Chronia, 2001, s. 162-165.

28 Orlin Sabev, "Knigata v ejednevieto na miusulmanite v Ruse (1695-1786)." [Rusçuk Müslümanlarının Günlük Hayatında Kitap (1695-1786)], *Almanah za istoriata na Ruse*, sy. IV, 2002, s. 380-394; Orlin Sabev, "Private Book Collections in Ottoman Sofia, 1671-1833 (Preliminary notes)", *Études balkaniques*, 2003, sy. 1, s. 34-82.

29 Zorka Ivanova, "Bulgaristan'da Vakıf Kütüphaneleri Tarihinden XVIII-XIX Yüzyıllarda Küstendil Vakıf Kütüphaneleri", *Bilginin Serüveni: Dünü, Bugünü ve Yarını... Türk Kütüphaneciler Derneği'nin Kuruluşunun 50. Yılı Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, 17-21 Kasım 1999, Ankara, 1999, s. 74-89; Zorka Ivanova, "Köstendil Kütüphanesi", *Ümit Kültür ve Eğitim Dergisi*, sy. 28, 1999, s. 18-20; Zorka Ivanova, "Köstendil Kütüphanesi", *Kaynak*, c. 4, 2003, sy. 17, s. 10-11; Zorka Ivanova, "**Za izdaniata na İbrahim Müteferrika** i Vidinskata vakafska biblioteka [İbrahim Müteferrika'nın Yayınları ve Vidin Vakıf Kütüphanesi Üzerine]", *Istoriata i knigite kato priateslto. Sbornik v pamet na Mitko Lachev*, Nadia Danova, Svetlana Ivanova, ve Hristo Temelski (ed.), Sofya: Gutenberg, 2007, s. 229-248; Zorka Ivanova ve Anka Stoilova, "Sbirka ot arabografichni knigi v s. Chepintsi, Smoliansko [Bulgaristan'da Bulunan Arap Harfli Bir Kitap Koleksiyonu]", *Balgarski folklor*, 1996, sy. 3-4, s. 84-92; Zorka Ivanova ve Anka Stoilova, "**Za dve novi sbirki ot arabografichni knigi, zapazeni v Balgaria** [Bulgaristan'daki İki Yeni Arap Harfli Kitap Koleksiyonu Üzerine]", *Miusulmanskata kultura po balgarskite zemi*, Izsledvania, Rossitsa Gradeva ve Svetlana Ivanova (ed.), Sofya: IMIR, 1998, s. 380-399; Zorka Ivanova ve Anka Stoilova, "Arabografichni knigi, sahranavani v s. Elhovets, Smolianska oblast [Smolyan Bölgesindeki Elhovets Köyünde Bulunan Arap Harfli Kitaplar]", *İslam i kultura*, Izsledvania, Galina Lozanova ve Lyubomir Mikov, Sofya: IMIR, 1999, s. 175-196.

30 Maria Mihaylova-Mravkarova, "Tursko-balgarski rechnik ot 1827 g. [1827'den Kalma Türkçe-Bulgarca Bir Sözlük]", *Izvestia na NBKM*, c. XIV (XX), 1976, s. 371-376.

Osmanlı eğitim sistemi olmak üzere çeşitli kültürel, toplumsal kurumlarla konu arasında bağlantı kurmaktan uzak durma eğilimine dikkat çekmek istiyor.

Doğrusunu söylemek gerekirse, Bulgaristan'daki Osmanlı okullarından bahsetmeden kütüphanelerde neden bu kadar çok kaynak kitap bulunduğu da anlaşılabilir. Çeşitli nesnel ve öznel sebeplerden dolayı Bulgar tarihyazımı öncelikle Osmanlı kütüphaneleri üzerinde durmuş, Osmanlı eğitim kurumlarını sonradan incelemiştir. İki yayın dışında, Bulgaristan'daki Osmanlı medreseleriyle mekteplerini ele alan ilk ciddi Bulgarca araştırmalar, Osmanlı kütüphaneleri hakkındaki ilk araştırmalardan yirmi yıl sonra ortaya çıkmıştır. Sözünu ettiğimiz araştırmalardan ilki Şark Bölümü'nde muhafaza altında tutulan, 19. yüzyıla ait Osmanlı eğitimiyle alakalı bazı belgelerin tanıtımını yapar.³¹ İkinci yayın, 17. yüzyılda Rodop bölgesindeki İslam'a ihtida sürecinde medreselerin rolünü inceler.³² Arşiv temelinden yoksun, tek amacı Rodop dağlarının batısında yaşayan Pomaklara yönelik zorla ad değiştirme operasyonu sırasında komünist propagandayı desteklemek olan ikinci araştırma, Mihaila Stajnova'yı da yanlış yönlendirmiş ve kendi araştırmasında Müslüman olmayan yerel halkı İslamlaştırma sürecinde medreselerin önemli bir rol oynadığını iddia etmesine sebep olmuştur. Gerçekten de Stajnova'nın aynı makalesi 1986 yılında Rusya'da yayınlanmış ve bu sefer de Bulgaristan'da yaşayan Türklere yönelik mecburi ad değiştirme operasyonunda komünist propagandaya alet edilmiştir.³³ Bununla birlikte aynı makale 1998 yılında (eski rejimin yıkıldığı 1989 yılından epey zaman sonra!) Bulgarcada yayınlanmış,³⁴ bu da Orlin Sabev'in eleştirel bir makale yazmasına yol açmıştır. Stajnova, medrese sayısının 17. yüzyılda aniden arttığını iddia ederken Sabev, yazarın bu iddialarına karşı çıkan Osmanlı arşivlerine dayanarak Bulgar topraklarındaki medrese sisteminin iki unsurla irtibatlı olarak kademeli ilerlediğini söylemiştir. Bu unsurların ilki Osmanlı fetihlerinin yönleri ve boyutları, ikincisi de yerel Müslüman nüfusun demografik ve toplumsal genişlemesidir.³⁵ Sabev bir başka monografisinde, 15.-18. yüzyıllarda Bulgaristan'daki mekteplerle medreselerin kuruluş ve gelişimini, okulların bölgesel dağılımları, vakıf statüleri, müfredatları ve öğrencilerle öğretmenlerin toplumsal portreleri üzerinden daha ayrıntılı olarak tartışmıştır.³⁶ Ayrıca Sabev, imparatorluğun Bulgaristan eyaletlerinde uygulanan İslami eğitimin çeşitli yön-

31 Maria Mihaylova-Mravkarova, "Dokumenti za prosvetnoto delo prez XIX vek v Osmanskata imperia, sahriyanavani v Orientaliskia otdel na NB "Kiril i Metodiy" [Metodi Kril Ulusal Kütüphanesi Şark Bölümü'nde Bulunan 19. Yüzyıl Osmanlı Eğitim Faaliyetleriyle İlgili Belgeler]", *Izvestia na NBKM*, c. VII (XIII), 1967, s. 306-351.

32 Vladimir Ardenski, "Roliata na medresetata v pomohamedanchvaneto [Medreselerin Müslümanlaştırma Sürecindeki Rolü]", *Rodopi*, 1971, sy. 11, s. 10-14; sy. 12, s. 24-27; 1972, sy. 1, s. 24-26.

33 Mihaila Stajnova, "Islam i islamskaya religioznaya propaganda v Bolgarii (Bulgaristan'da İslam ve Müslümanlık Propagandası)", *Osmanskaya imperia. Sistema gosudarstvennogo upravleniia, sotsialnyie i etnoreligioznyie problemy*, Moskova, 1986, s. 83-103.

34 Mihaila Stajnova, "Za isliamizatsiata i osmanskata duhovna propaganda v balgarskite zemi [Bulgar Topraklarında Müslümanlaştırma ve Osmanlı Manevi Propagandası Üzerine]", *Demokraticheski pregled*, 1998, sy. 35, s. 383-402.

35 Orlin Sabev, "Osmanskite medresetata v balgarskite zemi, kraya na XIV-XVII vek (v konteksta na konfesionalnite promeni) I (Din Değişirme Bağlamında) 14. Yüzyıl Sonu ile 17. Yüzyıl Arasında Bulgar Topraklarındaki Osmanlı Medreseleri]", *Studia balcanica*, c. 23, 2001, s. 227-249.

36 Orlin Sabev, *Osmanski uchilishta v balgarskite zemi*.

leri hakkında Bulgarca, İngilizce ve Türkçe çeşitli makaleler yayınlamıştır.³⁷ Meselenin kısmi yönlerini ele alan, belli bölgelerle sınırlı iki makale daha bu araştırmalara eklenebilir. Stefka Parveva'ya ait olan makale,³⁸ Tırnova, Niğbolu ve Loçfa şehirlerinde kadın medrese hocası, cami imamı ve derviş gibi Müslüman görevlileri ele alırken, Orlin Sabev'e ait ikinci makale Plevne'deki Müslüman kültüre değinmektedir.³⁹

Ancak 19. yüzyılda, özellikle de Tanzimat dönemindeki yerel eğitim sisteminin işleyişini açıklamak, gelecekteki bilimsel çalışmalar için halen bir hedef olmayı sürdürmektedir. Neyse ki 15.-18. yüzyıl ile 1878'den sonra gelen dönem arasındaki boşluğu kapatmak için ciddi yönelimler var ve bunlar aracılığıyla bizler Türk ve Müslüman eğitim sisteminin durumu hakkında bazı fikirler elde ediyoruz.⁴⁰ Şimdilik az sayıdaki araştırma 1864'te Tuna eyaletinde gerçekleştirilen Osmanlı eğitim reformuyla sınırlı kalmıştır. Teodora Bakardjieva'nın 1865'te Midhat Paşa'nın kurduğu Rusçuk'taki sanayi

- 37 Orlin Sabev, "Sotsialniat status na osmanskia miuderis v Rumelia, XV-XVIII vek [15.-17. Yüzyıllarda Rumeli'deki Osmanlı Müderrislerinin Sosyal Konumu]", *Miusiulmanskata kultura po balgarskite zemi. Izsledvania*, Rossitsa Gradeva ve Svetlana Ivanova (ed.), Sofya: IMIR, 1998, s. 244-282; Sabev, Orlin, "Osmanskite medreseta v Ruse [Rusçuk'taki Osmanlı Medreseleri]", *Izvestia na Istoricheski muzey - Ruse*, sy. 6, 2000, s. 25-39; Orlin Sabev, "Rodat Mihaloglu i miusiulmanskoto obrazovanie v balgarskite zemi na Osmanskata imperia [Mihaloğlu Ailesi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Bulgar Topraklarında Müslüman Eğitimi]", *Istoria na miusiulmanskata kultura po balgarskite zemi. Izsledvania*, Rossitsa Gradeva (ed.), Sofya: IMIR, 2001, s. 136-166; Orlin Sabev, "Dokumenti ot nachaloto na XIX vek za miusiulmanskia kultovo-obrazovaten kompleks Teketo "Hafiz baba" do s. Vrani kon (Kara ohadlar, Kara atlar) [Vrani kon (Kara Ohadlar, Kara Atlar) Köyü Yakınlarındaki Hafız Baba Tekkesi Hakkında 19. Yüzyılın Başlarına Ait Belgeler]", *Grad Omurtag i Omurtagskiat kray. Istoria i kultura*, c. 2, Veliko Tırново: Historical Museum Omurtag, 2003, s. 375-399; Sabev, Orlin, "Bir Hayrat ve Nostalji Eseri: Şumnu'daki Tombul Cami Külliyesi ve Banisi Şerif Halil Paşa'nın Vakfettiği Kitap Kataloğu", *Enjeux politiques, économiques et militaires en mer Noire (XIV-XXIe siècles), études à la mémoire de Mihail Guboglu, Faruk Bilici, Ionel Căndea, ve Anca Popescu* (ed.), Braila: Musée de Braila-Éditions Istros, 2007, s. 557-583; Sabev, Orlin, "Miusiulmanskoto bogoslovsko uchilishte (medrese) i bibliotekata pri Tombul Djamia v Shumen: uchebna programa i literatura (1744 g..) [Şumnu'daki Müslüman İlahiyat Okulu (Medrese) ile Tombul Cami Kütüphanesi: Müfredat ve Edebiyat (1744)]", *Istoriata i knigite kato priatesl-tvo. Sbornik v pamet na Mitko Lachev*, Nadia Danova, Svetlana Ivanova, ve Hristo Temelski (ed.), Sofya: Gutenberg, 2007, s. 249-272; Orlin Sabev, "S razum i viara: sadarjanie i razvitie na uchebnata programa v osmanskite medreseta [Ratio ve Credo ile: Osmanlı Medrese Müfredatının Muhteviyatı ve Gelişimi]", *Godishnik na Visshia islamski institut*, sy. 1, 2009, s. 193-212; Orlin Sabev, "Ottoman Waqf and Muslim Education in Rumeli: Theory, Tradition, Practice", *Études balkaniques*, 1998, sy. 3-4, s. 130-145; Sabev, Orlin, "Ottoman Medreses in Rusçuk-Rousse", *Mélanges Prof. Machiel Kiel, Abdeljelil Temimi* (ed.), Zaghouan: Temimi Foundation, 1999, s. 507-528; Orlin Sabev, "Bulgaristanda Osmanlı Medreseleri", *Türkler*, Kemal Çiçek (ed.), Ankara: Yeni Türkiye, 2002, c. 11, s. 463-472.
- 38 Stefka Parveva, "Predstaviteli na miusiulmanskata religiozna institutsia v grada po balgarskite zemi prez XVII v. (17'nci Yüzyıl Bulgar Topraklarındaki Şehirde Müslüman Dinî Kurumun Temsilcileri)", *Miusiulmanskata kultura po balgarskite zemi. Izsledvania*, Rossitsa Gradeva ve Svetlana Ivanova (ed.), Sofya: IMIR, 1998, s. 127-211.
- 39 Orlin Sabev, "Rodat Mihaloglu i miusiulmanskata kultura v Pleven prez XV-XIX vek [Mihaloğlu Ailesi ve 15. -19. Yüzyılda Plevne'de Müslüman Kültürü]", *730 godini grad Pleven i miasototo mu v nacionalnata istoria i kultura. Dokladi i saobshtenia ot nauchna sesia, provedena na 9 dekemvri 2000 g. v Pleven*, Mihail Grancharov (ed.), Plevne: Regional History Museum, 2002, s. 140-152.
- 40 Antoaneta Pavlova, "Istoria na turskite uchilishta v Balgaria (1878-1959) [Bulgaristan'daki Türk Okullarının Tarihi (1878-1959)]", *Magistar M*, 1992, sy. 1, s. 35-62.

okulunu (islahhane) inceleyen makalesi dışında,⁴¹ Midhat Paşa'nın 1865-1867 yılları arasında, Tuna Eyaleti'nde sıbyan, rüşdiye ve idadiye tarzında, Müslüman ve Hıristiyanlar için karma okullar açmaya yönelik projesiyle ilgili çeşitli araştırmalar vardır. Proje Hıristiyan ileri gelenlerle Müslüman din görevlilerinin itirazları yüzünden başarısız olmuştur.⁴² Aslında Midhat Paşa'nın bu projesi 1869 yılındaki *Maarif-i Umumiye Nizamnamesi*'nin bir prototipiydi.⁴³ Margarita Dobрева'nın da iki makalesi 1870'lerde Tuna eyaletindeki yeni eğitim sisteminin işleyişini ele alır.⁴⁴ Dobрева doktorasını da aynı konu üzerine yapmıştır.⁴⁵

Sonuç olarak şöyle bir özet yapabiliriz: Bulgaristan'daki Osmanlı yazılı kültürü ile ilgili eski ve yeni bilimsel çalışmalar, bir yandan Osmanlı'ya özgü daha yüksek bir sanat ve kültürü taklit eden eyaletleri genel olarak ele almış,⁴⁶ diğer yandan da yerel Müslüman kültürde iz bırakan bölgesel özellikler üzerinde durmuştur. Bulgaristan'daki

41 Teodora Bakardjieva, "Rusenskoto islahhane: chast ot obrazovatelnata reforma v Osmanskata imperia [Rusçuk Islahhane: Osmanlı İmparatorluğu Eğitim Reformunun Bir Faslı]", *Studia balcanica*, c. 23, 2001, s. 325-338.

42 Georgi Pletniov, "Saprotivata na balgarskia narod protiv osmanizirneto na rodnite uchilishta v Dunavska vilает [Tuna Eyaletindeki Yerel Okulların Osmanlılaştırılmasına Karşı Bulgar Halkının Direnişi]", *Trudove na VTU*, c. XII, sy. 3, 1976, s. 105-165; Georgi Pletniov, *Midhat pasha upravlenieto na Dunavska vilает (Midhat Paşa ve Tuna Eyaleti İdarî Teşkilatı)*, Veliko Tırnovo: Vital, 1994, s. 152-175.

43 Midhat Paşa'nın 1865-1867 tarihli eğitim projesinin *Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ne (1869) etkisi*ni, eğitime yönelik ideoloji ve okulların finanse edilmesi açısından ele alan bir makale için bkz. Selçuk Akşin Somel, *The Modernization of Public Education in the Ottoman Empire 1839-1908. Islamization, Autocracy and Discipline*, Leiden: Brill, 2001, s. 78-82.

44 Margarita Dobрева, "Kam istoriata na miusulmanskite uchilishta v Dobrudja (1869-1877) [Dobruca'daki Müslüman Okullarının Tarihine Doğru (1869-1877)]", *Proceedings of the International Symposium on Islamic Civilization in the Balkans, Sofia, April 21-23, 2000*, Rama M. Z. Keilani ve S. Todorova (ed.), İstanbul: IRCICA, 2002, s. 163-188; Margarita Dobрева, "Reformite v uchebnata programa na miusulmanskite nachalni uchilishta (mektebi) ot 50-te i 70-te godini na XIX vek spored izvori za Severna Balgaria", *Istoriata i knigite kato priateslvo. Sbornik v pamet na Mitko Lachev*, Nadia Danova, Svetlana Ivanova, ve Hristo Temelski (ed.), Sofya: Gutenberg, 2007, s. 379-410; **Mitko Lachev ve Margarita Dobрева**, "Uchebnoto delo v grad Lom i Lomsko prez 1874/1875 uchebna godina (Spored neizvesten osmanski dokument) [(Yeni Bulunan Bir Osmanlı Belgesine Göre) 1874/1875 Öğretim Yılında Lom Şehri ve Civarında Eğitim]", *Studia in Honorem Professoris Verae Mutafçieva*, Evgeni Radashev, Zara Kostova, ve Valeri Stoyanov (ed.), Sofya: Amicitia, 2001, s. 259-270.

45 Margarita Dobрева, "Osmanski obshtoobrazovatelni instituttsii v Dunavska vilает [Tuna Eyaletindeki Osmanlı Halk Eğitim Kurumları]", Yayınlanmamış Doktora tezi, Sofya: Institute of Balkan Studies at the Bulgarian Academy of Sciences, 2008.

46 Doğrusunu söylemek gerekirse Osmanlı kültürünü genel olarak inceleyen çok az Bulgarca araştırma vardır: Mihaila Stajnova, "Tendentsii v kulturata na Osmanska Turtsia prez parvata polovina na XVIII v. [18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Türkiyesi'nin Kültürel Eğilimleri]", Yayınlanmamış Doktora tezi, Sofya: Institute of Balkan Studies at the Bulgarian Academy of Sciences, 1975; **Mihaila Stajnova**, "Tendentsii v kulturnoto i ideyno razvitie v osmanskoto obshtestvo prez dvadesette godini na 18 v. [1720'lerin Osmanlı Toplumunda Kültürel ve İdeolojik Gelişme Eğilimleri]", *Studia balcanica*, sy. 13, 1977, s. 72-95; Yordanka Bibina, *Istoria na turskata literatura, T. 1. Ot zarajdaneto i do Tanzimatata (Türk Edebiyat Tarihi, c. 1. Başlangıçtan Tanzimat Dönemi'ne)*, Sofya: BAN, 2000, 252 s.; Orlin Sabev, *Parvoto osmansko pateshestvie v sveta na pechatnata kniga (1726-1746). Nov pogled (Matbu Kitap Dünyasına Yapılan İlk Osmanlı Seyahati (1726-1746). Yeniden Değerlendirme)*, Sofya: Avangard-Prima, 2004, 402 s. (Türkçe baskısı: Orlin Sabev, *İbrahim Müteferrika ya da İlk Osmanlı Matbaa Serüveni (1726-1746). Yeniden Değerlendirme*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2006, 470 s.).

Osmanlı yazılı kültürü üzerine yapılan bu iki yönlü araştırma Osmanlı'yı, özellikle de Balkanlar'a özgü İslam'ı anlamakta ciddi katkılar sağlamıştır.

Bibliyografya

- Ardenski, Vladimir, "Roliata na medresetata v pomohamedanchvaneto [Medreselerin Müslümanlaştırma Sürecindeki Rolü]", *Rodopi*, 1971, sy. 11, s. 10-14; sy. 12, s. 24-27; 1972, sy. 1, s. 24-26.
- Bakardjjeva, Teodora, "Rusenskoto islahhane: chast ot obrazovatel'nata reforma v Osmanskata imperia [Rusçuk Islahhanesi: Osmanlı İmparatorluğu Eğitim Reformunun Bir Faslı]", *Studia balcanica*, c. 23, 2001, s. 325-338.
- Bibina, Yordanka *Istoria na turskata literatura, T. 1. Ot zarajdaneto i do Tanzimata (Türk Edebiyat Tarihi, c. 1. Başlangıçtan Tanzimat Dönemi'ne)*, Sofya: BAN, 2000, 252 s.
- Dimitrov, Strashimir, "Ottoman Studies in Bulgaria after the Second World War", *Études balkaniques*, 2000, sy. 1, s. 29-58.
- Daruish, Adnan, *Opis na arabskite rakopisi v Narodnata biblioteka "Kiril i Metodiy", Sofia. T. 2 (Filologicheski nauki) (Metodi Kril Üniversitesi Ulusal Kütüphanesi'ndeki Arapça Elyazmaları Envanteri, Sofya, c. 2 (Filolojik Bilimler))*, Şam, 1974.
- Dobrev, Margarita, "Kam istoriata na miusiulmanskite uchilishta v Dobrudja (1869–1877) [Dobruca'daki Müslüman Okullarının Tarihine Doğru (1869-1877)]", *Proceedings of the International Symposium on Islamic Civilisation in the Balkans, Sofia, April 21-23, 2000*, Rama M. Z. Keilani ve S. Todorova (ed.), İstanbul: IRCICA, 2002, s. 163–188.
- Dobrev, Margarita, "Reformite v uchebnata programa na miusiulmanskite nachalni uchilishta (mektebi) ot 50-te i 70-te godini na XIX vek spored izvori za Severna Balgaria", *Istoriata i knigite kato priateslvo. Sbornik v pamet na Mitko Lachev*, Nadia Danova, Svetlana Ivanova, ve Hristo Temelski (ed.), Sofya: Gutenberg, 2007, s. 379-410.
- Dobrev, Margarita, "Osmanski obshtoobrazovatelni instituttsii v Dunavskia vilayet [Tuna Eyaletindeki Osmanlı Halk Eğitim Kurumları]", Yayınlanmamış Doktora tezi, Sofya: Institute of Balkan Studies at the Bulgarian Academy of Sciences, 2008.
- Gradeva, Rossitsa ve Ivanova, Svetlana, "Vavedenie. Izlsedvane na istoriata i savremennoto sastoyanie na miusiulmanskata kultura po balgarskite zemi – naroden i visok plast [Giriş. Bulgar Topraklarındaki Müslüman Avam ve Havas Kültürünün Tarihi ve Günümüzdeki Durumu Üzerine Çalışma]", *Miusiulmanskata kultura po balgarskite zemi. Izsledvania*, Rossitsa Gradeva ve Svetlana Ivanova (ed.), Sofya: IMIR, 1998, s. 9-55.
- Ivanova, Zorka, "Za izdaniata na Ibrahim Miuteferrika i Vidinskata vakafska biblioteka [İbrahim Müteferrika'nın Yayınları ve Vidin Vakıf Kütüphanesi Üzerine]", *Istoriata i knigite kato priateslvo. Sbornik v pamet na Mitko Lachev*, Nadia Danova, Svetlana Ivanova, Hristo Temelski (ed.), Sofya: Gutenberg, 2007, s. 229-248.

- Ivanova, Zorka ve Stoilova, Anka, "Sbirka ot arabografichni knigi v s. Chepintsi, Smoliansko [Bulgaristan'da Bulunan Arap Harfli Bir Kitap Koleksiyonu]", *Balgarski folklor*, 1996, sy. 3-4, s. 84-92.
- Ivanova, Zorka ve Stoilova, Anka, "Za dve novi sbirki ot arabografichni knigi, zapazeni v Balgaria [Bulgaristan'daki İki Yeni Arap Harfli Kitap Koleksiyonu Üzerine]", *Miusiulmanskata kultura po balgarskite zemi. Izsledvania*, Rossitsa Gradeva ve Svetlana Ivanova (ed.), Sofya: IMIR, 1998, s. 380-399.
- Ivanova, Zorka ve Stoilova, Anka, "Arabografichni knigi, sahranavani v s. Elhovets, Smolianska oblast [Smolyan Bölgesindeki Elhovets Köyünde Bulunan Arap Harfli Kitaplar]", *Islam i kultura. Izsledvania*, Galina Lozanova ve Lyubomir Mikov, Sofya: IMIR, 1999, s. 175-196.
- Ivanova, Zorka, "Bulgaristan'da Vakıf Kütüphaneleri Tarihinden XVIII-XIX Yüzyıllarda Küstendil Vakıf Kütüphaneleri", *Bilginin Serüveni: Dünü, Bugünü ve Yarını... Türk Kütüphaneciler Derneği'nin Kuruluşunun 50. Yılı Uluslararası Sempozyum Bildirileri, 17-21 Kasım 1999*, Ankara, 1999, s. 74-89.
- Ivanova, Zorka, "Köstendil Kütüphanesi", *Ümit Kültür ve Eğitim Dergisi*, sy. 28, 1999, s. 18-20.
- Ivanova, Zorka, "Köstendil Kütüphanesi", *Kaynak*, c. 4, 2003, sy. 17, s. 10-11.
- Kenderova, Stoyanka, "Balgarskite selishta v istoricheskoto sachinenie na al-Karamani "Izvestia za darjavite i predania za drevnite" spored prepisite, pazeni v Narodnata biblioteka "Kiril i Metodiy" v Sofia [Sofya Metodi Kril Ulusal Kütüphanesindeki Nüshalara göre el-Karamanî'nin *Devletler Hakkında Havadisler ve Eski İnsanlar Üzerine Efsaneler* adlı Tarihî Eserindeki Eski Bulgar Yerleşimleri]", *Izvestia na NBKM*, c. XVI (XXII), 1981, s. 761-769.
- Kenderova, Stoyanka, "Tsenen iztochen rakopis za zdravosloven jivot [Sağlıklı Bir Yaşam Hakkında Kıymetli Bir Doğulu Elyazması]", *Bibliotekar*, 1991, sy. 1, s. 34-38.
- Kenderova, Stoyanka, "Bulgaria", *World Survey of Islamic Manuscripts*, v. 1, Geoffrey Roper (ed.), Londra: al-Furqan Islamic Heritage Foundation, 1992, s. 121-142.
- Kenderova, Stoyanka *Catalogue of Arabic Manuscripts in SS Cyril and Methodius National Library, Sofia, Bulgaria. Hadith Sciences*, M. I. Waly (ed.). Londra, 1995.
- Kenderova, Stoyanka, "A propos des donateurs de livres à la Bibliothèque d'Osman Pazvantoglu à Vidin", *Sociétés et cultures musulmanes d'hier et d'aujourd'hui. Les Chantiers de la recherche. Strasbourg, 30 juin – 3 juillet 1994. Actes de la IXe réunion des chercheurs sur la monde arabe et musulman*, Meropi Anastassiadou (ed.), Paris: Université des Sciences Humaines de Strasbourg & Centre National de la Recherche Scientifique, 1996, s. 182-185.
- Kenderova, Stoyanka, "Iztochni rakopisi, sahranavani v Narodnata biblioteka "Sv. sv. Kiril i Metodiy", kato izvor za istoriata na Balkanite [Balkanlar'ın Tarihine Kaynak Olarak Kril Metodi Ulusal Kütüphanesi'nde Bulunan Doğu Dillerindeki Elyazmaları]", *Izvestia na NBKM*, c. XXII (XXVIII), 1996, s. 230-237.
- Kenderova, Stoyanka, "La littérature arabe représentée dans les bibliothèques de waqf en Bulgarie au XIXe siècle", *Across the Mediterranean Frontiers. Trade,*

- Politics and Religion, 650-1450. Selected Proceedings of the International Medieval Congress. University of Leeds, 10-13 July 1995, 8-11 July 1996*, D. A. Agius & I. R. Netton (ed.), Turnhout: Brepols, 1997, s. 395-409.
- Kenderova, Stoyanka, “Hadisnata literatura v Balgaria prez XVII-XIX vek [17.-19. Yüzyıllarda Bulgaristan’da Hadis Literatürü]”, *Miusiulmanskata kultura po balgarskite zemi. Izsledvania*, Rossitsa Gradeva ve Svetlana Ivanova (ed.), Sofya: IMIR, 1998, s. 353-379.
- Kenderova, Stoyanka, “Persiyskata rakopisna kniga v obshtestvenite biblioteki i chastnite sbirki v Balgaria prez XVIII-XIX v. [18.-19. Yüzyıllarda Bulgaristan’daki Halk Kütüphaneleri ile Özel Koleksiyonlarda Bulunan Farsça Elyazmaları]”, *Islıam i kultura. Izsledvania*, Galina Lozanova ve Lyubomir Mikov, Sofya: IMIR, 1999, s. 127-150.
- Kenderova, Stoyanka, “Les lecteurs de Samokov au XIXe siècle”, *Revue des mondes musulmans et de la Méditerranée*, sy. 87-88, 1999, s. 61-75.
- [Kenderova, Stoyanka], *Bibliothèques et livres musulmans dans les territoires balkaniques de l’Empire otoman. Le cas de Samakov (XVIIIe – première moitié du XIXe siècle). Thèse préparée en vue de doctorat en “Histoire et civilisations de l’Europe” présentée par Stoyanka Kenderova, dirigée par Paul Dumont, Strazburg: Université Marc Bloch, 2000 [2002].*
- Kenderova, Stoyanka, “Traditions et innovations dans le catalogue des livres des bibliothèques de waqf en Bulgarie”, *Studia in Honorem Professoris Verae Mutafchieva*, Sofya: Amicitia, 2001, s. 147-174.
- Kenderova, Stoyanka, “Za interesa kam knigata u edno tursko semeistvo [Bir Türk Ailesinin Kitap Meraki Üzerine]”, *Studia balcanica*, c. 23, 2001, s. 311-324.
- Kenderova, Stoyanka, “Ahmed el-Keshfi efendi ot Samokov – edin mesten tvorets i daritel ot kraya na XVII – parvata polovina na XVIII vek [Samokovlu Ahmed el-Keşfi Efendi –Yerel Bir Yazar ve Bağışçı– 17. Yüzyılın Sonu-18. Yüzyılın İlk Yarısı]”, *Istoria na miusiulmanskata kultura po balgarskite zemi. Izsledvania*, Rossitsa Gradeva (ed.). Sofya: IMIR, 2001, s. 72-99.
- Kenderova, Stoyanka, *Knigi, biblioteki i chitatelski interesi sred samokovskite miusiulmani (XVIII-XIX vek (Samokovlu Müslümanların Dünyasında Kitaplar, Kütüphaneler ve Okur İlgileri (18.-19. Yüzyıllar))*, Sofya: NBKM, 2002, 352 s.
- Kenderova, Stoyanka, “De la bibliothèque privée à la bibliothèque publique – les inscriptions de la donation du livre à titre de waqf”, *Studies in Arabic and Islam. Proceedings of the 19th Congress, Union Européenne des Arabisants et Islamisants, Halle 1998*, S. Leder, H. Kilpatrick, B. Martel-Thoumian, H. Schönig (ed.), Leuven-Paris-Sterling, VA: Uitgeverij Peeters, 2002, s. 71-80.
- Kenderova, Stoyanka, “Golemite obshtestveni (vakafski) biblioteki po balgarskite zemi v svetlinata na novoizdireni izvori [Yeni Kaynakların Işığında Bulgar Topraklarındaki Büyük Halk (Vakıf) Kütüphaneleri]”, *Istoriata na knigata – nachin na jivot. Sbornik v chest na prof. d.f.n Ani Gergova*, Krassimira Daskalova (ed.), Sofya: LIK, 2002, s. 115-151.
- Kenderova, Stoyanka, “Daritelite na knigi za bibliotekata na familia Pazvantoglu vav Vidin [Vidin’deki Pazvantoglu Aile Kütüphanesine Kitap Bağışlayanlar]”, *Biblioteka*, sy. 1, 2008, s. 17-30.

- Kenderova, Stoyanka, "Za tsenata na arabopismenata kniga vav Vidin prez XVIII v. [18. Yüzyılda Vidin'deki Arap Harfli Eserlerin Değeri Üzerine]", *Patiat kam knigite i informaciata. Iubileen sbornik, posveten na 65-godishninata na Tatiana Ianakieva*, Sofya, 2009, s. 70-93.
- Lachev, Mitko ve Dobрева, Margarita, "Uchebnoto delo v grad Lom i Lomsko prez 1874/1875 uchebna godina (Spored neizvesten osmanski dokument) [(Yeni Bulunan Bir Osmanlı Belgesine Göre) 1874/1875 Öğretim Yılında Lom Şehri ve Civarında Eğitim]", *Studia in Honorem Professoris Verae Mutafchieva*, Evgeni Radushev, Zara Kostova, ve Valeri Stoyanov (ed.), Sofya: Amicitia, 2001, s. 259-270.
- Mihaylova-Mravkarova, Maria, "Dokumenti za prosvetnoto delo prez XIX vek v Osmanskata imperia, sahranavani v Orientalския otdel na NB "Kiril i Metodiy" [Metodi Kril Ulusal Kütüphanesi Şark Bölümü'nde Bulunan 19. Yüzyıl Osmanlı Eğitim Faaliyetleriyle İlgili Belgeler]", *Izvestia na NBKM*, c. VII (XIII), 1967, s. 306-351.
- Mihaylova-Mravkarova, Maria, "Tursko-balgarski rechnik ot 1827 g. [1827'den Kalma Türkçe-Bulgarca Bir Sözlük]", *Izvestia na NBKM*, c. XIV (XX), 1976, s. 371-376.
- Parveva, Stefka, "Predstaviteli na miusulmanskata religiozna institutsia v grada po balgarskite zemi prez XVII v. (17. Yüzyıl Bulgar Topraklarındaki Şehirde Müslüman Dinî Kurumun Temsilcileri)", *Miusulmanskata kultura po balgarskite zemi. Izsledvania*, Rossitsa Gradeva ve Svetlana Ivanova (ed.), Sofya: IMIR, 1998, s. 127-211.
- Pavlova, Antoaneta, "Istoria na turskite uchilishta v Balgaria (1878-1959) [Bulgaristan'daki Türk Okullarının Tarihi (1878-1959)]", *Magistar M*, 1992, sy. 1, s. 35-62.
- Petkova-Bojanova, Ganka, *Opis na arabskite rakesi (NBKM). T. 1. Koran (Arapça Elyazmalar Envanteri (Metodi Kril Üniversitesi Ulusal Kütüphanesi). c. 1. Kur'an)*, Sofya: NBKM, 1977.
- Pletnirov, Georgi, "Saprotivata na balgarskia narod protiv osmanizirane to na rodnite uchilishta v Dunavskia vilaet [Tuna Eyaletindeki Yerel Okulların Osmanlılaştırılmasına Karşı Bulgar Halkının Direnişi]", *Trudove na VTU*, c. XII, sy. 3, 1976, s. 105-165.
- Raduşev, Evgeni, "Bulgaristan'da Tarih Araştırmaları ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihi (Yeni Bir Yaklaşım Doğru)", *Balkanlar'da Kültürel Etkileşim ve Türk Mimaizi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri (17-19 Mayıs 2000, Şumnu-Bulgaristan)*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 2001, c. 2, s. 589-594.
- Sabev, Orlin, "Sotsialniat status na osmanskia miuderis v Rumelia, XV-XVIII vek [15.-17. Yüzyılda Rumeli'deki Osmanlı Müderrislerinin Sosyal Konumu]", *Miusulmanskata kultura po balgarskite zemi. Izsledvania*, Rossitsa Gradeva ve Svetlana Ivanova (ed.), Sofya: IMIR, 1998, s. 244-282.
- Sabev, Orlin, "Ottoman Waqf and Muslim Education in Rumeli: Theory, Tradition, Practice", *Études balkaniques*, 1998, sy. 3-4, s. 130-145.
- Sabev, Orlin, "Ottoman Medreses in Rusçuk-Rousse", *Mélanges Prof. Machiel Kiel, Abdeljelil Temimi* (ed.), Zaghuan: Temimi Foundation, 1999, s. 507-528.

- Sabev, Orlin, "Osmanskite medreseta v Ruse [Rusçuk'taki Osmanlı Medreseleri]", *Izvestia na Istoricheski muzey - Ruse*, sy. 6, 2000, s. 25-39.
- Sabev, Orlin, "Osmanskite medreseta v balgarskite zemi, kraya na XIV-XVII vek (v konteksta na konfesionalnite promeni) [(Din Değişirme Bağlamında) 14. Yüzyıl Sonu ile 17. Yüzyıl Arasında Bulgar Topraklarındaki Osmanlı Medreseleri]", *Studia balcanica*, c. 23, 2001, s. 227-249.
- Sabev, Orlin, "Rodat Mihaloglu i miusiulmanskoto obrazovanie v balgarskite zemi na Osmanskata imperia [Mihaloğlu Ailesi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Bulgar Topraklarında Müslüman Eğitimi]", *Istoria na miusiulmanskata kultura po balgarskite zemi. Izsledvania*, Rossitsa Gradeva (ed.). Sofya: IMIR, 2001, s. 136-166.
- Sabev, Orlin, *Osmanski uchilishta v balgarskite zemi XV-XVIII vek (15.-18. Yüzyıllarda Bulgar Topraklarındaki Osmanlı Okulları)*, Sofya: Liubomadrie-Chronia, 2001, 304 s.
- Sabev, Orlin, "Knigata v ejednevieto na miusiulmanite v Ruse (1695-1786) [Rusçuk Müslümanlarının Günlük Hayatında Kitap (1695-1786)]", *Almanah za istoriata na Ruse*, sy. IV, 2002, s. 380-394.
- Sabev, Orlin, "Bulgaristanda Osmanlı Medreseleri", *Türkler*, Kemal Çiçek (ed.), Ankara: Yeni Türkiye, 2002, c. 11, s. 463-472.
- Sabev, Orlin, "Novi arhivni dannı za osmanski biblioteki v balgarskite zemi [Bulgar Topraklarındaki Osmanlı Kütüphaneleri Hakkında Yeni Arşiv Bilgileri]", *Proceedings of the International Symposium on Islamic Civilisation in the Balkans, Sofia, April 21-23, 2000*, Rama M. Z. Keilani ve S. Todorova (ed.), İstanbul: IRCICA, 2002, s. 223-239.
- Sabev, Orlin "Osmanski obshtestveni biblioteki v Sofia (Novi arhivni svedenia ot XVIII – XIX vek) [Sofya'daki Osmanlı Halk Kütüphaneleri (18.-19. Yüzyıllardan Kalma Yeni Arşiv Bilgileri)]", *Istoricheskoto badeshte*, 2002, sy. 1-2, s. 191-207.
- Sabev, Orlin, "Rodat Mihaloglu i miusiulmanskata kultura v Pleven prez XV-XIX vek [Mihaloğlu Ailesi ve 15.-19. Yüzyıllarda Plevne'de Müslüman Kültürü]", *730 godini grad Pleven i miastoto mu v nacionalnata istoria i kultura. Dokladi i saobshtenia ot nauchna sesia, provedena na 9 dekemvri 2000 g. v Pleven*, Mihail Grancharov (ed.), Plevne: Regional History Museum, 2002, s. 140-152.
- Sabev, Orlin, "Stari balgarski rakopisi i osmanski biblioteki v Tarnovo [Tırnova'daki Eski Bulgarca Elyazmaları ve Osmanlı Kütüphaneleri]", *Traditsii i priemstvennost v Balgaria i na Balkanite prez srednite vekove. Izsledvania i materialı ot mejdunarodnata nauchna konferentsia v chest na 60-godishninata na prof. din Jordan Andreev, 14-15 mai 1999 g. V Tarnovo*, Veliko Tırново: SS Cyrill and Methodius University Press, 2003, s. 622-639.
- Sabev, Orlin, "Dokumenti ot nachaloto na XIX vek za miusiulmanskia kultovo-obrazovaten kompleks Teketo "Hafiz baba" do s. Vrani kon (Kara ohadlar, Kara atlar) [Vrani kon (Kara Ohadlar, Kara Atlar) Köyü Yakınlarındaki Hafız Baba Tekkesi Hakkında 19. Yüzyılın Başlarına Ait Belgeler]", *Grad Omurtag i Omurtagskiat kray. Istoria i kultura*, c. 2, Veliko Tırново: Historical Museum Omurtag, 2003, s. 375-399.

- Sabev, Orlin, "Private Book Collections in Ottoman Sofia, 1671-1833 (Preliminary notes)", *Études balkaniques*, 2003, sy. 1, s. 34-82.
- Sabev, Orlin, *Parvoto osmansko pateshestvie v sveta na pechatnata kniga (1726-1746). Nov pogled (Matbu Kitap Dünyasına Yapılan İlk Osmanlı Seyahati (1726-1746). Yeniden Değerlendirme)*, Sofya: Avangard-Prima, 2004, 402 s.
- Sabev, Orlin, *İbrahim Müteferrika ya da İlk Osmanlı Matbaa Serüveni (1726-1746). Yeniden Değerlendirme*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2006, 470 s.
- Sabev, Orlin, "Bir Hayrat ve Nostalji Eseri: Şumnu'daki Tombul Cami Külliyesi ve Banisi Şerif Halil Paşa'nın Vakfettiği Kitap Kataloğu", *Enjeux politiques, économiques et militaires en mer Noire (XIVe-XXIe siècles), études à la mémoire de Mihail Guboglu*, Faruk Bilici, Ionel Căndea, ve Anca Popescu (ed.), Braïla: Musée de Braïla-Éditions Istros, 2007, s. 557-583.
- Sabev, Orlin, "Miusiulmanskoto bogoslovsko uchilishte (medrese) i bibliotekata pri Tombul Djamia v Shumen: uchebna programa i literatura (1744 g..) [Şumnu'daki Müslüman İlahiyat Okulu (Medrese) ile Tombul Cami Kütüphanesi: Müfredat ve Edebiyat (1744)]", *Istoriata i knigite kato priateslto. Sbornik v pamet na Mitko Lachev*, Nadia Danova, Svetlana Ivanova, ve Hristo Temelski (ed.), Sofya: Gutenberg, 2007, s. 249-272.
- Sabev, Orlin, "S razum i viara: sadarjanie i razvitie na uchebnata programa v osmanskite medreseta [Ratio ve Credo ile: Osmanlı Medrese Müfredatının Muhteviyatı ve Gelişimi]", *Godishnik na Visshia islamski institut*, sy. 1, 2009, s. 193-212.
- Sayyar, Jamshid, *Opis na persiyskite rakopisi v Narodnata biblioteka "Kiril i Metodiy" (Metodi Kril Üniversitesi Ulusal Kütüphanesi'ndeki Farsça Elyazmaları Envanteri)*, Sofya: NBKM, 1973.
- Stajnova, Mihaila, "Tendentsii v kulturata na Osmanska Turtsia prez parvata polovina na XVIII v. [18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Türkiyesi'nin Kültürel Eğilimleri]", Yayınlanmamış Doktora tezi, Sofya: Institute of Balkan Studies at the Bulgarian Academy of Sciences, 1975.
- Stajnova, Mihaila, "Tendentsii v kulturnoto i ideyno razvitie v osmanskoto obshtestvo prez dvadesette godini na 18 v. [1720'lerin Osmanlı Toplumunda Kültürel ve İdeolojik Gelişme Eğilimleri]", *Studia balcanica*, sy. 13, 1977, s. 72-95.
- Stajnova, Mihaila, "Osmanska intelligentsia i upravniitsi v balgarskite zemi v kraia na XVIII i nachaloto na XIX vek (Postanovka na vaprosa) [18. Yüzyıl Sonu ile 19. Yüzyıl Başında Bulgar Topraklarındaki Osmanlı Aydın Tabakası ve Yöneticileri (Sorunun Ortaya Konması)]", *Studia balcanica*, c. 14, 1979, s. 233-249.
- Stajnova, Mihaila, "Ottoman Libraries in Vidin", *Études balkaniques*, 1979, sy. 2, s. 54-69.
- Stajnova, Mihaila, *Osmanskite biblioteki v balgarskite zemi XV-XIX vek (15-19. Yüzyıllarda Bulgar Topraklarındaki Osmanlı Kütüphaneleri)*, Sofya: NBKM, 1982.
- Stajnova, Mihaila, "Za osmanskite biblioteki i knigorazprostranenie [Osmanlı Kütüphaneleri ve Kitabın Yaygınlaşması Üzerine]", *Studia balcanica*, c. 19, 1983, s. 62-74.

- Stajnova, Mihaila, “Niakoi svedenia i predania za biblioteki v Tarnovo po vreme na osmanskoto vladichestvo [Osmanlı Hakimiyeti Döneminde Tırnova’daki Kütüphaneler Üzerine Birtakım Hikâye ve Efsaneler]”, *Izsledvania v chest na professor doctor Hristo Gandevev*, Sofya, 1983, s. 173-178.
- Stajnova, Mihaila, “Quelques notes sur la bibliothèque ottomane de Mehmed Hüsrev Paşa à Samokov”, *Rocznik Orientalistyczny*, c. XLIV, sy. 1, 1985, s. 59-63.
- Stajnova, Mihaila, “Islam i islamskaya religioznaya propaganda v Bolgarii [Bulgaristan’da İslam ve Müslümanlık Propagandası]”, *Osmanskaya imperia. Sistema gosudarstvennogo upravleniya, sotsialnyie i etnoreligioznyie problemy*, Moskova, 1986, s. 83-103.
- Stajnova, Mihaila, “Za isliamizatsiata i osmanskata duhovna propaganda v balgarskite zemi [Bulgar Topraklarında Müslümanlaştırma ve Osmanlı Manevi Propagandası Üzerine]”, *Demokraticheski pregled*, 1998, sy. 35, s. 383-402.
- Todorova, Maria, “Bulgarian Historical Writing on the Ottoman Empire”, *New Perspectives on Turkey*, c. 12, 1995, s. 97-118.

Bulgaristan’daki Osmanlı Yazılı Kültürünü İnceleyen Bulgar Tarih yazımı

Orlin SABEV

Özet

Makale Osmanlı kültür tarihi, bilhassa Osmanlı yazılı kültürü sahasındaki Bulgarca çalışmalar hakkında genel bir eleştiri ve tahlil ortaya koymaktadır. Yazar, Bulgar tarih yazımının gelişiminde üç ana dönemin varlığını belirtir: 1) 1877-78 yıllarındaki Osmanlı-Rus Savaşı ile komünist rejimin başladığı 1940’ların sonu arasında, milliyetçi yaklaşımının hâkim olduğu dönem; 2) 1940’ların sonu ile 1980’lerin sonu arasında, milliyetçi yaklaşımın ideolojik olanla iç içe geçtiği komünist rejim; 3) İdeolojik zincirlerin kırıldığı, milliyetçi yaklaşımın terk edildiği 1990’ların başından günümüze kadar gelen dönem.

Yazar, Bulgar akademisyenlerdeki iki eğilime vurgu yapmaktadır: Bir yandan yerel Osmanlı, Müslüman kültürü, Osmanlı’nın önemli merkezlerinde gelişen, yerel düzeyde birçok alt-varyanta sahip yüksek emperyal kültürün Balkanlar’a özgü (periferik) bir versiyonu olarak ele alma; diğer yandan da ele alınan araştırma konusunu (mesela, taşradaki Osmanlı kütüphaneleri ile sağlam kalan koleksiyonları), Osmanlı ilahiyat okulları (*medrese*) ve müfredatları gibi farklı Osmanlı kültürel, toplumsal kurumlarıyla olan ilgi ve uyumlarını yadsıyarak, belirli bir alanla sınırlama. Bu yaklaşımlar yerel özelliklerin fazla abartılmasına veya yüksek ve aşağı denilen kültürler arasındaki ilişkinin yanlış anlaşılmasına yol açmaktadır.

Yazar sonuç olarak, Bulgaristan’da Osmanlı yazılı kültürü sahasında yapılan eski ve yeni Bulgarca araştırmaların Bulgaristan’daki Osmanlı, Müslüman kültürünün daha iyi anlaşılmasına katkı yaptığını söylemektedir.

Anahtar Kelimeler: Tarih yazımı, Yazılı Kültür, Kitap, Kütüphane, *Medrese*, Osmanlı, Balkanlar, Bulgar Toprakları